

JEDNÍM Z CHARAKTERISTICKÝCH rysů středověkého města se stalo právo na stavbu hradeb. Václav Vojtíšek kdysi město charakterizoval jako „samosprávné středisko, zvláštním způsobem stavěné, které je dáno privilegiemi, výsadami a je obehnané hradbami“.¹ I když dnes máme mnoho důvodů pochybovat o správnosti teorie o vzniku našich měst, kterou V. Vojtíšek zastával, hradby k charakteristickým znakům — a dodejme k privilegiím středověkého města patřily. Aspoň toho města, kterému dal život vývoj feudální společnosti ve 13. století u nás. Rozvoj zemědělské výroby umožnil soustředování nezemědělského obyvatelstva a vznik měst, ať už nových, nebo vyrost-

K výzkumu pražského opevnění

EVA JANSKÁ

lých ze starých kupecko-řemeslnických osad.² Města se záhy stala podstatnou silou nejen hospodářskou a politickou, ale i vojenskou, nejen tím, že se právě ve městech soustřeďovala výroba zbraní a že města měla svou vlastní ozbrojenou moc, ale i stavbou hradeb, které z města dělaly pevnost. Městské hradby nejen ochraňovaly proti cizím vpádům ať zvenčí či ze strany domácích kořistníků bohatství, které ve městě vytvářela práce řemeslníků a soustřeďoval obchod, ale umocňovaly vojenský význam města v konfliktech doby. Panovník totiž záhy viděl ve svých městech — a královská města měla v tuto dobu význam především — oporu své moci a podporu proti narůstající moci šlechty. Městy poskytované peníze a kontingenty vojáků ho činily na šlechtě méně závislým, ale především se městská opevnění stávala protiváhou hradům, které si už od konce 12. století stavěli jednotliví feudálové a z nichž nejednou vycházely záměry králi zcela nepřátelské. Města závisela přímo na panovníkovi, sloužila mu proti vnějšímu i vnitřnímu nepříteli, ale, ač byly městské hradby pokládány za majetek královský,³ nemusel je panovník na svůj náklad ani budovat, ani udržovat. Tyto náklady nesla města v podstatě sama z výnosů sbírek, pokut i pronájmů obecního majetku. Ochota měšťanů opravovat hradby byla ovšem velká zvláště v pohnutých dobách. V dobách klidnějších už se hradby neudržovaly, příkopy se zanášely nečistotami a v prostoru opevnění se zdržovala lůza.⁴ Král pak — stejně jako ostatní vrchnosti — měšťany napomínal, aby o hradby dbali. A nejednou i poskytoval hospodářské a politické výsady jako podporu či dodatečné uznání.⁵ Tak např. 12. dubna 1325 potvrdil král Jan měšťanům Sušice za to, že město velkým nákladem „zdí znamenitě obehnali a uzavřeli“, práva a svobody i statky, které k městu příslušejí.⁶ Šlo tedy o právní podložení stavu již existujícího jako uznání za postavení hradeb. Citované privilegium je i dokladem právního významu hradeb (je dáno za jejich postavení), které se stávají přímo atributem města; bez nich město nebylo městem.⁷ Na řadě příkladů to dokazuje ve své práci Zikmund

Winter. Snad nejpřesvědčivěji na listu císaře Ferdinanda I. z r. 1557, v němž je povýšení městečka Unhoště na postavení hradeb přímo vázáno: „...jestliže by kdy po časích s to býti mohli a zdí to město ohradili, tehdy též městečko více za městečko slouti nemá, nežli město naše královské...“, píše císař.⁸

Mezi prvními v Čechách (snad dokonce první) bylo opevněno podhradí pražského hradu. K významu a postavení Prahy jistě nemálo přispívala nejen její značná výstavnost, ale i strategická poloha. Část pravobřežního podhradí Pražského hradu začal ohrazovat Václav I. (1230—1253).⁹ Aby se získala co nejvýhodnější obranná linie, nově stavěné hradby neresppektovaly nijak přísně hranice starého podhradí. Na některých místech bylo ohrazeno území značně větší (volné plochy od Můstku k Prašné bráně). Počítalo se tu zřejmě i s přílivem dalších obyvatel do Prahy. Části osídlení však zase zůstaly mimo hradby (osady na Poříčí, na pozdějším Novém Městě, na Kampě, ve vesnici pod Petřínem aj.). Úvahy o tom, že na některých místech došlo k vysazování obyvatel už předem, v rámci plánu výstavby opevněného města, zůstávají domněnkami.¹⁰

Hradby postupovaly dnešní Revoluční třídou, Příkopy, ulicí 28. října a Národní třídou. V místě dnešní Akademie věd na Národní třídě zahýbaly a Betlémskou ulicí dosáhly k Vltavě. Pak pokračovaly po levém břehu řeky, okolo mostu ke klášteru Křižovníků. Křižovnícký špitál, postavený v l. 1252—1253, byl částí hradeb. Odtud pak hradební zdi postupovaly zhruba dnešní Valentinskou ulicí od vltavského břehu a k řece se vrátily až na Františku. Vltavský břeh od špitálu Křižovníků až ke kostelu sv. Františka zůstal tehdy neopevněn. V dnes už nedostupných zápisech nejstarší městské knihy se V. V. Tomek dozvěděl, že se poblíž kostela sv. Valentina (na rejdišti) prodávalo dříví a až do r. 1339 skládal hnůj vyvážený z města. Teprve později tu postavili jednoduchou hradbu, kterou dokládají nálezy.¹¹ Vlastní slabší opevnění mělo Židovské město.

Vznik staroměstského opevnění kladl soudobý kronikář zhruba do doby Václava I., tedy do l. 1230—1253.¹² Poznamenal také, že se začalo se stavbou až po několika letech vlády tohoto panovníka; stavbu staroměstského opevnění klade před události r. 1245. V. V. Tomek ze zprávy kronikáře usoudil¹³, že stavba opevnění nezačala před r. 1235. V předechozích zprávách o klášteru či špitálu u sv. Františka nebo o osadě u sv. Petra se totiž o hradbách nemluví, ačkoliv by opevňovací práce stěžily pozornosti kronikáře v těchto souvislostech unikly. Tomek a s ním i Václav Novotný¹⁴ proto uvažují o l. 1235 až 1245. Širší rámec (l. 1235 až 1253) vymezil pro vznik nejstaršího pražského opevnění Pavel Choc.¹⁵ Zdeněk Wirth jej naopak určil r. 1235.¹⁶ Emanuel Poche a Josef Janáček uvažují pak o l. 1232 až 1234.¹⁷ O žádném z těchto názorů nelze říci, že by byl nesporně doložen.

Průzkum a typologický rozbor Svatohavelské brány vedl Dobroslava Líbala a Vladimíra Píšu k závěru, že definitivní stavba opevnění byla provedena až na přelomu 13. a 14. stol.¹⁸ Pavel Choc, ve snaze korigovat jejich mínění údaji písemných pramenů, odmítá, že by hradby byly přestavovány už po padesáti letech, v nichž nedošlo k základním změnám ve vojenském umění.¹⁹ Soudí, že se opevnění zdokonalovalo a doplňovalo. I tento závěr však zůstává jen logickou úvahou. Jiří Čarek naproti tomu datoval stavbu opevnění do třicátých nebo čtyřicátých let 13. stol.²⁰ Už v roce 1253 však předpokládá druhou fázi stavby, k níž např. mělo patřit opevnění vltavského břehu. Tako-

vou dostavbu spojuje pak s odbojem Přemysla Otakara II. proti jeho otci Václavu I.

Kronika tzv. Dalimila píše v souvislosti s událostmi r. 1241, že „král Prahy je se hraditi“.²¹ Jde tedy o souvislost s hrozbou útoku Tatarů, která mohla potřebu opevňovacích prací vyvolat. Nemůžeme ovšem vyvrátit blíže nezdůvodněný názor V. V. Tomka,²² že se tato zpráva týká spíše Pražského hradu nežli opevnění města.

Možnost, že výstavba pražského opevnění souvisela s nebezpečím, které hrozilo od Tatarů na východě Evropy, zůstává. Nebezpečí ostatně hrozilo i od Kumánů v Uhrách. Ve zmínce Kosmovy kroniky můžeme vidět jeho ohlas.²³ Na stavbě pražských hradeb totiž museli pracovat i poddaní církve, kterých se jinak podobné povinnosti netýkaly.²⁴

Opevnění významného Starého Města pražského patrně odpovídalo tehdejšímu stupni vývoje vojenského umění. Ověřit bychom si to mohli samozřejmě nejlépe na zbytcích pražských opevňovacích staveb. Ze středověkého opevnění Prahy se však zachovalo velmi málo, a tak o jeho technickém provedení i vzhledu víme nemnoho. Osud tohoto starého opevnění se totiž začal naplňovat už s rozvojem barokní fortifikace. V r. 1623 byla zbořena stará Písecká brána ve Valdštejské ulici. R. 1665 zasypali renesanční bránu Strahovskou a dvacet let na to nahradili bránu Kartouzskou na Újezdě branou barokní. R. 1710 přinesl zkázu bránc v Lázeňské ulici a r. 1711 zbořili Černou bránu při čp. 247/III. R. 1715 dostala nový krov Prašná brána; za pruského bombardování Prahy pak velmi utrpěla a navíc bylo její gotické panelování otlučeno v posledním roce 18. stol. R. 1727 je rokem zkázy první středověké Újezdské brány (čp. 516), v r. 1730 se odstraňovala fortna u domu čp. 285 v Lázeňské ulici a v r. 1732 upravili Tomášskou fortnu u čp. 34 na chodbu do oratoře. V l. 1760 a 1780 zmizel příkop mezi Starým Městem a v r. 1762 příkop mezi hradem a Hradčany. V r. 1793 pak zanikla brána v Královské a za rok nato brána Štěpánská.

Ničením středověkého pražského opevnění se pak zvlášť vyznamenalo 19. století. V r. 1822 byla zbořena fortna v Saské uličce, v r. 1829 Kl. Zobel zbořil i druhou Píseckou bránu z r. 1588, v r. 1836 padla za oběť ničení část brány Havelské a v r. 1842 brána na Můstku mezi čp. 380 a 387. Zásahy se nevyhnuly ani Pražskému hradu a Vyšehradu.²⁵ Další zásahy do pozůstatků pražského opevnění přineslo konečně i naše století. V r. 1937 byla zbořena hradba s věží při čp. 386/I v Celetné ulici. V r. 1948 pak vzaly za své zdi na Těšnově při východní hranici domů čp. 1057, 1058 a 1423.

Avšak přece jen nezaniklo vše a také Společnosti přátel starožitností, Klubu Za starou Prahu, Památkovému sboru hlav. města Prahy i nadšeným jednotlivcům se něco podařilo zachránit. Zbytky románských hradeb zůstaly jen na Pražském hradě. Z gotického opevnění Starého Města se zachovaly zbytky v domě čp. 339/I, dvě věže ve dvorech čp. 310/I a 313/I, hradební věž s cimbuřím za domem čp. 961/I, zbytek hradební koruny se střelnými v domě čp. 364/I v Platejzu, zbytek brány na Můstku v čp. 380/I, brána ve Staré rychti čp. 404/I, hradba v čp. 579/I a Prašná brána. Na Novém Městě zbyly úseky středověké hradby od Karlova k Botiči a nahoru k Vyšehradu.²⁶ Na Malé Straně se zachovaly věže přemyslovského opevnění u domu čp. 271 na Malostranském náměstí, čp. 476 na Maltézském náměstí, čp. 483 v Lázeňské ulici a snad i v čp. 303. Zbytek nejstarší Újezdské brány je zachován v Karmelitské ulici v domě čp. 516/III, zbytky brány v Ostruhové ulici byly objeveny v průčelí domu čp. 247/III. Věž biskup-

ského dvorce se zachovala v domě čp. 47/III v Mostecké ulici. Část opevnění maltézského kláštera byla vestavěna do Strakova domu (čp. 476).

Největším zachovaným celkem středověkého opevnění je tzv. Hladová zeď, opuková hradba částečně ještě s cimbuřím, jdoucí od Strahovské brány po svahu Petřína až téměř k Vltavě. Byla součástí malostranského opevnění za Karla IV. z l. 1360—1362. Tato zeď byla porušena jen stavbou domu čp. 203/IV, v ostatních částech si zachovala středověký ráz. Její údržbě se však nevěnovala dostatečná pozornost a tak se v r. 1930 část zdiva nad Strahovskou zahradou sesula. Dalších 16 m zdiva pak bylo zbořeno při stavbě domu čp. 415/III na Újezdě v r. 1939. V posledních letech byla Hladová zeď opravována.²⁷

Na Hradčanech stojí dosud gotická brána na radničních schodech z r. 1528 (nedávno a nyní znovu opravovaná). Ze staré Strahovské brány je zachována kvádrová zeď ve sklepech domu čp. 247. Z renesančního opevnění na Pražském hradě zůstala vnitřní brána u Černé věže z r. 1569 a spodek polokruhovitě dělové bašty před ní. Zbytky středověkého opevnění se v nevelkém rozsahu zachovaly také na Vyšehradě.

I v dalších našich městech můžeme vidět zlomky původního ohrazení, zlomky často velmi staré (Čáslav, Nymburk, Beroun, Olomouc aj.), ale celkový obraz městských opevnění z nich získat nelze a také jako analogie k poznání pražského opevnění nám mnoho nepomohou.²⁸

Většina dalších měst v českém království dostávala hradby až za Václavova nástupce Přemysla Otakara II. (1253—1278). Tento panovník ovšem v r. 1267 založil také město Marchegg v Dolních Rakousích na pravém břehu Moravy. Město na svou dobu neobvykle velké (800/750 m) a myšlené patrně jako opěrný bod expanze do horních Uher po smrti Přemysla Otakara ztratilo význam a nikdy ani nedorostlo plánovaného rozsahu. Zachovalo si však původní opevnění, pobožené, ale bez pozdějších přístaveb, takže ze zbytků lze rekonstruovat celý postup zakládání a opevňování města té doby.

Čtvercový půdorys města byl obehnan jednoduchou hradební zdí. Před ní byl úzký parkán, příkop a val. Parkánová zeď nebyla postavena, ale pouze asi provizorní opevnění palisádou. Příkop nebyl od začátku vyzděn. V hradební zdi pak stály pouze dvě válcové věže, a to při branách, kterými procházela komunikace od západu k východu. Věžovitá brána byla vsunuta dovnitř hradebního okruhu a její zevní průčelí lícovalo s hradební zdí.²⁹ To je zřejmě víc, nežli nám k celkovému obrazu městských hradeb mohou říci ty zbytky, které se zachovaly v českých městech.

Také středověká vyobrazení Prahy jsou cenným zdrojem poznání jejích hradeb. Např. na prospektu z r. 1562, rytém Janem Kozlem a Michaelem Peterlem z Annaberku, je zřetelná část zdi a příkopu Starého Města pražského u Národní třídy, valy a dvě nejzápadnější brány. Stejná část je také na prospektu tzv. Sadelerově z r. 1606. Autorem jeho kresby, kterou provedl Joh. Wechter, byl Filip van den Bossche. Na tomto prospektu je navíc zachycena i fortna k řece. Malostranské opevnění můžeme sledovat na prospektech Kozlově a Peterlově z r. 1562 a z části na prospektu Jana Willenberga z r. 1601. Peterlův a Willenbergův pohled pak opakuje i Sadelerův prospekt. Část malostranských hradeb je také na mladším prospektu tzv. Alten—Allenově, utrechtského rodáka a dvorního malíře Leopolda I. Folperta van Ouden—Allen, z l. 1680—1685. Hladovou zeď s jejími věžicemi zachytilo hned nejstarší vyobrazení Prahy z r. 1493 v objemné kni-

ze Hartmanna Schedela Liber chronicarum čili Buch der Kroniken und Geschichten (zkráceně Weltchronik), kterou vydal norimberský nakladatel Anton Koberger. Také detaily novoměstských hradeb na řadě z těchto prospektů nalezneme. Stará vyobrazení obsahují tedy bezesporu značné množství údajů. Jejich cena jako pramenů je však podstatně snižována tím, že záměrem malířů nebylo dokumentovat skutečnost, ale naopak viděné podřizovali uměleckému účinu díla. Nejednou dokonce kreslili podle předloh a město třeba ani neznali.³⁰

Pramenem k lokalizaci hradební linie jsou také staré plány. Zachycují však, bohužel, stav poměrně pozdní.³¹ Např. staroměstskou hradbu i s parkánem zachycuje plán mincovny z archivu Pražského hradu či katastrální mapa z r. 1842.³²

Ani kronikářských zpráv³³ ani listin³⁴ nemáme právě mnoho. A hlavně nezískáme z nich téměř nikdy žádné údaje o technické stránce pražského opevnění. I tady jsme zase odkázáni jen na nemnohé analogie. Ojedinelé zakládací listiny měst Přemysla Otakara II. zachovaly instrukce tohoto panovníka pro stavbu opevnění a jeho požadavky.³⁵

Důležité, ač ojedinelé zprávy nalézáme také v městských knihách, v nichž jsou zachyceny především údaje o nákladech na stavbu či opravu hradeb a údaje místopisné. Obsah záznamů nejstarší městské knihy v Čechách staroměstské Liber vetustissimus z r. 1310, dnes již nedostupné, zachoval ve svých Základech starého místopisu pražského V. V. Tomek.³⁶ Hned mezi nejstaršími zápisy knihy našel řadu účtů za tesařské práce, zednické a kamenické práce i práce jiné související s opravami hradeb v době, kdy Jindřich Korutanský chtěl bránit Prahu proti Janu Lucemburskému, zvolenému proti němu králem českým. Postupně se tehdy opravovaly všechny brány i věže, obnovovaly konstrukce a dávaly nové řetězy do bran. Také výzbroj a zásoby střel se doplňovaly. A mezi zápisy jsou zaznamenány i mzdy strážným.³⁷

Nejspolehlivějším pramenem k poznání opevňovací techniky středověkých měst by ovšem byly výsledky systematického a odborně vedeného archeologického výzkumu. Ty však zatím k dispozici nemáme. Přesto, že se velmi často při stavebních pracích na zbytky opevnění přicházelo, málo jich bylo i jen dokumentováno, ač i to je důležitým pramenem ke studiu. Všechny technické údaje o opevnění Starého Města pražského známe jen díky nálezům Rudolfa Hlubinky na Národní třídě a na Františku.³⁸ Staroměstské opevnění proti Novému Městu v prostoru mezi Můstkem a Perlovou ulicí pak při stavbě domů objevil architekt Baum a popsal je takto: „Staroměstské opevnění v rovné čáře ku Vltavě se netáhlo, nýbrž směr zdi všelijakými úhly se lámal. Nalezená zeď příkopní měla 3°3' výšky — původně asi 4° — v základě 1°1' šířky a v hořejší síle 3°4'. Zesílení zdi bylo toliko z jedné strany, totiž do příkopu, tedy proti tlaku. Podle této zdi byla ve vzdálenosti 6°4'5'' souběžná hradební zeď; místo mezi oběma zdmi zaujímal příkop. Základy obou zdí byly ve stejné hloubce. Zbytek hradební zdi byl v základu silný jako příkopní zeď, v hořejší pak části 5'2''. Obě zdi byly vystavěny z tvrdé opuky, vazba kamenů dosti pravidelná, malta tak pevná, že se kámen od kamene jenom rozdrčením odlučoval. Odvrhnutí nebylo pozorovati žádného. Příkop byl 6°4'5'' široký, 4° hluboký, od nynější dlažby Ferdinandovy počítajíc, a měl nepatrný svah k Ovocné ulici.“³⁹ O nálezu Zderazské fortny na Perštýně v hloubce 4—5 m pod dnešním

povrchem podává zprávu J. Herain.⁴⁰ V Bartolomějské ulici v prostoru čp. 310/I bylo v r. 1936 zkoumáno pohřebiště z 10. stol., narušené stavbou další budovy. I. Borkovský přitom narazil i na zbytky staroměstského opevnění: „Hradební zeď je vysoká místy 120 cm, základy, zapuštěné do písčité půdy, nejsou rovně kladeny, ale vlnovitě. V této hloubce jsou také písčité desky co obložení hrobové, které místy prokopala hradba a v některých hrobech desky písčité jsou v celku pod základy hradby. Terénové složení je zde následující: na povrchu je dlažba z valounů bývalého dvorku zbouraných domů, silná 15–20 cm, pod ní jde vrstva černé navážky promísené opukou, spálenou hlínou a prejzy, silná 64–77 cm, která leží na vrstvě naplaveného písku s oblázky. Tuto vrstvu písku naplavenou, jak bylo zjištěno, povodní Vltavy odděluje od vrstvy hořejší navážky černá vrstvička ušlapaného bláta promíchaná oblázky, která patrně již po nanesení vrstvy písku a oblázků povodní sloužila jako cesta kolem hradeb. Pod touto cestou v nánosů písku byla nalezena smetištní jáma..., ve které nalezena černá hlína, sklo a keramika ze 16. století... Jižně ve vzdálenosti 200 cm od hradby na parkánu je terén valovitě nasypán a vršek valu se nachází 95 cm hluboko od povrchu dnešního terénu. Směrem ke hradbě a směrem jižním se val svažuje, je hodně upěchovaný a na jeho povrchu tu a tam jsou velké skvrny malty silné až 2 cm. Malta souhlasí svým složením s maltou hradební zdi, což je lehce vysvětlitelné, že tyto skvrny malty vznikly při stavbě hradby ve 13. století.“⁴¹ Plán příkopu pořídil architekt M. Blecha při stavbě domu pana Dörflera na Příkopech (čp. 392/I).⁴² Při kopání kanalizace Celetnou ulicí bylo před východní zdí Prašné brány nalezeno klenuté kamenné zdivo — základy mostu.⁴³ Staroměstská hradební zeď byla odkryta i v bloku mezi Prašnou bránou a Ovocným trhem i při stavbě paláce Kotva v Revoluční třídě.⁴⁴ O zbytcích hradební zdi staroměstského opevnění a o zástavbě v jejím okolí v prostoru čp. 71/I (Kocanda) se zmiňuje také R. Turek.⁴⁵

Také stavebně historický průzkum přinesl výsledky. D. Líbal a V. Píša našli v čp. 404/I na rohu Rytířské ulice a Můstku Svatohavelskou bránu, která se zachovala téměř celá v pozdější zástavbě. Její průjezdní část je dlouhá 16,5 m, široká 8,75 m, postranní věže jsou zachovány do původní výšky 20 m, střecha střední části je převyšovala ještě o 10 m. Síla zdi je 2 m, vnitřních 1,30 m. Přínosem průzkumu je především poznání úrovně pražského opevnění. Průzkum však přispěl i k přesné lokalizaci brány.⁴⁶

Také části malostranských hradeb byly objeveny při stavebních pracích. V r. 1954 byly při výkopu odkryty 3 m hradební zdi v prvním dvoře Valdštejnského paláce. Hradební zeď byla tu 2 m široká a byla postavena z lomového kamene opuky, lícována a opukové kvádríky byly spojovány maltou. Nalezená zeď byla pokračováním té části hradební zdi u čp. 18/III, která byla odkryta již dříve. Další pokračování pak bylo zachyceno v Pálffyovské zahradě.⁴⁷ Zbytky malostranského opevnění byly nalezeny také na Velkopřevorském náměstí v budově čp. 486/III,⁴⁸ v Lázeňské ulici v čp. 289/III a 284/III,⁴⁹ v místech Saského domu (čp. 55/III)⁵⁰ i blízkého domu čp. 58–59 v Moštěcké ulici.⁵¹

Na zbytky opevnění přišlo se i na Hradčanech,⁵² stejně jako na zbytky novoměstského opevnění Karlova např. v Sokolské třídě.⁵³

*Zachovaná část
vyzděného parkánu
Starého Města
(snímek Z. Helfert)*

Ač tedy máme poměrně nemnoho pramenů a jejich zprávy jsou kusé, přece jen se podařilo z nich poznat nejen trasu pražských hradeb, ale i některé podrobnosti o vzhledu opevnění a seznámit se s jeho postupným růstem.

Hlavní součástí nejstaršího opevnění byla zeď silná asi 220 cm, opatřená cimbuřím. Před ní byl asi 10 m široký a asi 8 m hluboký příkop,⁵⁴ do něhož byla vpouštěna voda z Vltavy.⁵⁵ Součástí příkopu byla snad také mrtvá ramena Vltavy. Do příkopu ústil asi i potok tekoucí z dnešních Vinohrad. Na vnější straně příkopu byl val. Linie hlavní zdi byla zesílena čtyřbokými hranolovitými věžemi, asi 20 m vysokými, o základně asi 6×6 m, které vyčnívaly do parkánu a byly celkem pravidelně rozmístěny v rozestupu asi 60 m.⁵⁶ Brány byly konstruovány tak, aby spojení města s vnějším světem nesnižovalo, ale naopak zvyšovalo bezpečnost celého opevnění. Jak brána vypadala, o tom nás nejlépe poučí brána Svatohavelská, nalezená v čp. 404/I na rohu Rytířské ulice a Můstku,⁵⁷ která dokládá vynikající úroveň pražského opevnění a je ilustrací i dokladem pravdivosti slov soudobých kronikářů.⁵⁸ V linii hradeb navazovaly brány na staré cesty k brodům a tržištím. Na Františku stála brána sv. Františka, jinak „fortna jdouc na Prelát“.⁵⁹ Brána na konci Dlouhé třídy spojovala Staré Město s osadou sv. Petra na Poříčí a s maninským brodem. Na konci Královské ulice byla brána sv. Benedikta. Brána v místech dnešní brány Prašné, na konci Celetné ulice, spojovala město s východními Čechami a nazývala se branou sv. Ambrože nebo také Horskou. Blízko domu čp. 343/I stávala brána Zderazská, nazývaná též branou Svatomartinskou, která spojovala Staré Město s Vyšehradem. Proti Voršílské ulici, na konci ulice Bartolomějské při čp. 516/I byla brána Svatoštěpánská. V roce 1420 dal Václav IV. prorazit branku v ústí ulice Havířské, která se pak nazývala „v prolomeném“.⁶⁰ S levým břehem Vltavy

Hladová zed' na Petříně (snímek V. Dousek)

spojovala město brána ve věži Mostecké a branka Svatovalentinská v místech nárožního domu na nynějším náměstí Krasnoarmejců, která navazovala na klárovský brod. K řece pak vedly ještě malá branka u kostela sv. Jana na Zábradlí, branka na Židy a fortna blízko Konviktské ulice, branka sv. Ondřeje.⁶¹

Na vnitřní straně hradeb, ve městě, byla všude ponechávána za zdmi volná ulice, aby obránci měli snadný přístup ke hradbám. Také v příkopech a před nimi bylo zakázáno stavět. Později však, zejména byl-li klid, byl tento zákaz překračován a představení naléhavě vyžadovali uvolnění hradeb od přístaveb a úprav nebezpečně snižujících jejich obrannou kvalitu.

Brzy po dokončení opevnění Starého Města pražského opevnil v r. 1257 Přemysl Otakar II. další pražské město — Malou Stranu (tzv. Menší Město pražské či zprvu Nové Město).⁶² Založením Malé Strany sledoval král spojení Hradu, který v tu dobu také znovu opevnil, a Starého Města v jeden pevný obranný celek. Oba břehy Vltavy spojoval již dávno Juditin most s vlastním opevněním. Po technické stránce bylo malostranské opevnění stejné jako staroměstské. Jen věže byly jiné, na Malé Straně byly v linii opevnění v pravidelných rozeztupech věže válcové. O tom, že válcové věže byly součástí opevnění měst Přemysla Otakara II., víme nejen z toho, co se z nich zachovalo, např. v Čáslavi, ale i z privilegia, které dal Přemysl někdy před r. 1278 nejmenovanému městu (všeobecně se soudí, že jde o Čáslav), v němž požaduje, aby si město postavilo věže právě tohoto typu. D. Menclová vidí ve válcových věžích vlivy sasko-durynské, obohacené o některé prvky francouzské gotiky, zprostředkované Porýním. Hranolové věže považuje D. Menclová za mladší — ze začátku 14. stol. Ve druhé polovině tohoto století pak už tento typ věží převládl vůbec. „Důvody této jistě nápadné změny jsou veskrze výtvarné povahy a nemají nejmenšího odůvodnění funkčního. Naopak je všeobecně rozšířeným přesvědčením, že hranolová věž není s to vyloučit tzv. mrtvé úhly v obraně, jako je tomu u věže válcové“.⁶³ Je ovšem těžko si představit, že se na jedné straně vyvíjela obláhcací technika a na druhé straně ve vývoji opevnění byl by činěn v podstatě krok zpět, a to z důvodů pouze výtvarných. Předlohy hranolových věží hledá D. Menclová⁶⁴ v italských stavbách a jejich rozšíření spojuje se severoitalskými výboji Jana Lucemburského. Pokud pak jde o dataci, máme-li staroměstské hranolové věže pokládat za mladší než věže malostranské, bylo by jediným vysvětlením to, že ke staroměstskému opevnění byly věže dodatečně dostavěny, zatímco malostranské věže byly stavěny současně s ostatními částmi hradby.⁶⁵

Linie malostranského opevnění šla od západní brány Hradu přes horní konec Nových zámeckých schodů obloukem k dnešní Nerudově ulici, v jejíž polovině — mezi domy čp. 216 a 244/III — stála Strahovská brána (Porta superior, Černá, později Malovaná brána). Hradby pak pokračovaly k fortně Svatojánského kopečku a po okraji Tržiště ke Karmelitské ulici, kde při jejím ústí na Malostranské náměstí stála brána Újezdská (mezi domy čp. 516 a 267). Odtud se pak hradby táhly směrem k řece ke komendě maltézských rytířů (johanitské) a k opevněnému biskupskému dvoru a po svahu — v ohybu dnešní Valdštejnské ulice u čp. 157 a 159 byla Písecká brána, vedoucí ke královskému brodu — zpět k východní bráně Hradu (připojení v prostoru Černé věže). Pro přístup k řece byly v hradbách ještě dvě fortny: u čp. 555 a 286/III v Saské ulici a u čp. 34/III u sv. Tomáše.⁶⁶

Není bez zajímavosti, že po celou dobu své existence patřily malostranské hradby pod správu Starého Města, přestože Malostranští usilovali mnohokrát, aby tento stav změnili. Vždy marně.⁶⁷

V dalších letech pak můžeme na pražských hradbách sledovat jen opravy, prováděné ve větším rozsahu zejména bylo-li město postiženo živelními pohromami, či hrozilo-li nebezpečí.⁶⁸

Asi po r. 1320 vzniklo další město pražské. Toho roku nejvyšší purkrabí Hynek Berka z Dubé ohradil již dříve osídlený prostor na západ od Hradu a založil tak Hradčany. Vzniklo nevelké město, jehož průměrná šířka nebyla větší než 300 m. Jeho hradby vedly od severozápadního rohu opevnění Hradu (proti Hradu toto město opevnění nemělo), na severu podél Jeleního příkopu a na jihu od jihozápadního rohu hradeb Hradu nad Úvozem. Na západě byla hradební zeď Hradčan vzdálena od západní brány Hradu necelých 500 m.

Hradčany spojovalo s okolním světem pět bran a branek. Na konci dnešní Kanovnické ulice to byla brána Špitálská čili Šárecká, asi v polovině Loretánské ulice brána Strahovská, nad Úvozem brána sv. Benedikta či Dlážděná a brána proti mostu do Hradu. K Brusnici vedla fortna vedle dnešního arcibiskupského paláce.⁶⁹

Za vlády Karla IV. se prudce zvýšil počet obyvatel Prahy. I plán založení university a to, že se Praha stala sídlem římského císaře, dávalo předpoklady, že příliv nových obyvatel neustane. Dosavadní rozsah Prahy však byl pevně vymezen hradbami. Velkorysý plán císaře Karla IV. — založení Nového Města pražského v r. 1348⁷⁰ — otevřel cestu dalšímu rozkvětu. Znamenal převrat i v obranných možnostech Prahy, z níž vytvářel mohutnou pevnost tím, že spojil Pražský hrad i Staré Město s Vyšehradem v jediné nepřerušené osídlení. Prakticky současně s budováním novoměstských hradeb (v l. 1348—1350) dal Karel IV. opravit také hradby Vyšehradu a postavit nový most přes Vltavu.

O něco později dal Karel také hradby malostranské posunout tak, že ohradily i osadu na Novém Světě a městečko Pohořelec. Hradební zeď teď začínala u Vltavy na jih od Vítězné třídy a stoupala po hřebeni Petřína za Strahov, až se podél Brusnice připojila ke staršímu hradčanskému opevnění.⁷¹ Na obvodě od Strahova k Vltavě byla zeď zesílena dvaceti baštami. Také obě brány byly posunuty: Strahovská na Pohořelec a Újezdská do líce zdi nazývané později Hladovou.⁷²

K rozsáhlé fortifikační činnosti císaře pak patří také zdokonalení opevnění Pražského hradu, někdy kolem r. 1370.⁷³

Kolem Nového Města bylo postaveno asi 6 km mohutných hradeb z lomového zdiva místního kamene, řádkovaného do pravidelných vrstev. Síla zdi byla 180—240 cm, na hřebeni zdi byl střelecký ochoz, chráněný předprsní 200 cm vysokou a 70 cm silnou a cimbuřím. Zdi dosahovaly průměrné výšky asi 10 m.⁷⁴

Brány, kterých bylo v celém novém opevnění jen šest, byly stavěny jako průjezd chráněný dvěma bočními věžemi, které svíraly vlastní bránu a byly opatřeny nahoře ochozy a snad i věžičkami.⁷⁵ D. Menelová vidí v těchto branách římské dědictví, které se udrželo po celý středověk ve Francii, Anglii, Španělsku a částečně v Porýní a v Podunají; české brány však byly do značné míry původním přínosem k tomuto typu.⁷⁶

Novoměstské hradby šly od Těšnova k ohybu ulice na Florenci, podél dnešního

Hlavního nádraží k Národnímu muzeu, ulicí Mezibranskou a Sokolskou třídou ke Karlovu, kde se stáčely na západ, u Přemyslova náměstí pak obloukem překlenuly Botič a v místě dnešního severovýchodního bastionu se připojovaly k hradbám vyšehradským.⁷⁷

Vltavský břeh mezi Starým Městem a Vyšehradem zůstal neopevněn, na levém břehu Vltavy bylo nové opevnění malostranské.

Čtyři z bran nového pražského komplexu byly na pravém břehu Vltavy; na Poříčí v místě dnešního nádraží Praha-Těšnov byla brána Poříčská čili u sv. Petra, na konci Hybernské ulice brána Horská. Obě navazovaly na staroměstskou bránu Prašnou. Brána sv. Prokopa čili Koňská v prostoru dnešního Národního muzea navazovala na komunikaci od Můstku, brána sv. Jana na Bojišti, jinak Svinská, stála na konci Ječné ulice v okolí čp. 490. Později k nim přibyla brána na konci ulice Žitné. Na levém břehu Vltavy byly brány Újezdská a brána na Pohořelci.

Po celé délce hradeb bylo v pravidelných rozstupech čtyřicet až padesát vysokých čtyřbokých věží,⁷⁸ v nichž příslušníci cechu střelců a výrobci štítů a zbraní nahradili ve strážní službě na hradbách měšťany, jejichž povinností dosud bylo se v této službě střídat. Také toto císařovo opatření přispělo ke zvýšení obranyschopnosti města, stejně jako přísný zákaz jakýchkoliv přístaveb.

Po založení Nového Města byl Staroměstským zaručen volný průchod Novým Městem (byl zachován i v pozdějších úmluvách mezi oběma městy v době husitských válek) a ponechány jim v ochraně i novoměstské brány Poříčská a Horská.⁷⁹

Asi v r. 1367 nařídil císař Karel se spojením obou pražských měst stržení staroměstského opevnění. Sotva kdy však k tomu došlo, i když Beneš z Weitmile píše, že císařův rozkaz byl splněn.⁸⁰

Na svou dobu velmi pokročilý systém Karlova opevnění vyhovoval po řadu let tak, že v následujících dobách byly hradby pouze doplňovány a opravovány.

Za husitských válek nevznikly na pražském opevnění velké škody. Jen v květnu 1420, když Pražané obléhali Hrad, utrpělo, zejména v západní části, opevnění Hradčan a palbou z Letné 16. července 1420 byly poškozeny hradby u Těšnova a za Židy. V bojích mezi Staroměstskými a Novoměstskými v r. 1429 pak byly pobořeny staroměstské hradby, ostřelované z věže kostela Panny Marie Sněžné.⁸¹ Velké škody způsobili však Novoměstští na opevnění Vyšehradu, z něhož byli ohrožováni a proti němuž neměli opevnění.

V době po husitských válkách byla opevnění přizpůsobována vyvinutější vojenské technice, především používání palných zbraní. Hradby se zvyšovaly, jejich cimbuří pro lepší krytí obránců byla překlenuta cihelným zdívem a přestavěny i některé brány: ze staroměstských brána na Můstku v r. 1463, z novoměstských brána Horská r. 1476 i Svinská brána a Tábořská na Vyšehradě. Na konci vlády Jiřího z Poděbrad byla dostavěna malostranská mostecká věž a v l. 1475–1493 postavil Matěj Rejsek novou Prašnou bránu. V době jagellonské pak byla provedena především celá řada úprav na Pražském hradě. Vcelku však lze říci, že od doby vlády Jagellonců opevnění města chýtralo, jistě v neposlední řadě proto, že byl tehdy poměrný klid.

Dohoda obou měst pražských o sloučení v r. 1518, zvěčněná nápisem „Praha caput regni“ na Staroměstské radnici, přináší i rozhodnutí zbořit staroměstské hradby. Boří

se Zderazská brána, fortna u Perlové ulice, u Haštalské ulice a zasypává se příkop mezi Mústkem a Horskou branou. R. 1528 byla zase oboustranně obnovena péče o opevnění a r. 1531 král Ferdinand oficiálně potvrdil znovurozdělení města a povolil Staroměstským obnovení hradeb a příkopů. Nesměli však už na noc bez zvláštního králova povolení zamykat brány a fortny.

Poměrný klid té doby nestavěl do popředí zájem o hradby, jejich udržování a modernizaci. A tak je třicetiletá válka zastihla značně zastaralé. Teprve sedmnácté století přináší další velké přestavby vybudováním soustavy bastionů. To však již není středověké městské opevnění.

Lze tedy říci, že poznání hradeb, tohoto symbolu, ale i nezbytnosti města, jsme dlužni mnoho. Psaných pramenů, jak jsme poznali, je málo a naděje, že by mohly být nalezeny zápisy dosud neznámé, není. Musíme tedy své poznání založit na studiu pramenů hmotných. Ty se však zachovaly teprve hluboko pod dnešním povrchem pražských ulic. Dosud. Práce spojené s budováním pražského metra však zasáhnou ve velkém rozsahu i do historického osídlení města a tedy i do míst, kudy procházela trasa hradeb. A tak včas provedený, systematický a odborně řízený archeologický výzkum může nejen zabránit zničení hradeb, ale naopak přinést prameny k dalšímu a hlubšímu poznání. Prvého kroku na této cestě se ujalo Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody výzkumem v proluce mezi Hradební a Revoluční třídou (čp. 99 a 762).

Hradební ulice v Praze I (I) se kdysi nazývala Baštecká či Baštová. V místě domů na západní straně procházela hradební zeď staroměstského přemyslovského opevnění, jejíž část byla zachycena při stavbě paláce Kotva. V místě dnešní Revoluční třídy probíhal příkop. Výzkum byl prováděn na parcele, kde zůstaly zbytky zdi sklepních prostor zbořených domů, jejichž spleť značně ztěžovala celou práci, tísněnou nadto časovými požadavky plánu nové stavby. Sondou v šířce 2,80 m, vedenou od východu k západu v délce 13,5 m parcelou po zbořeném domě čp. 99, ve vzdálenosti 14,35 m od sousedního domu čp. 763, podařilo se pod sutí zdiva odhalit zbytky parkánové zdi; byla ve své horní části porušena a překryta pozdější zástavbou. Původní parkánová zeď začínala v hloubce 2,75 m pod dnešním povrchem a zachovala se od původního dna příkopu do výšky 4,5 m. Z příkopu se podařilo zachytit část zásypu a zejména dno vyzdžené lomovým kamenem zasazovaným do malty. Parkánová zeď svírala s tímto vyzdžením dna úhel asi 112°. Zeď sama pak byla postavena z křemencového lomového kamene, jehož nepravidelné kvádry byly spojovány maltou. Zeď byla lícována k východní straně, do příkopu. Její zadní strana byla porušena pozdějšími stavbami. Zásyp pod vrchní vrstvou suti z nových staveb (od dnešního povrchu 2,5 až 2,7 m) tvořil záměr z hnědé až tmavohnědé hlíny, hustě promísené zlomky cihel a kamenů, o síle 90–95 cm. V jeho horní úrovni byla o 1,8 m východněji zjištěna valounková dlažba, patřící k pozdější zástavbě. Zbytek záměru byl tvořen hnědou hlínou hojně promísenou zlomky kamenů. V této vrstvě byla nalezena řada keramických zlomků, zvířecích kostí a zcela jednotlivě pak i předměty kovové (zbytky hřebů?). Keramické zlomky nejsou dosud zpracovány; jen předběžně lze říci, že nejmladší jsou z 18. až počátku 19. stol. Nejstarší, jak se zdá, jsou ze 13. až 14. stol. Ani to, ze které doby je keramických zlomků nejvíce, nemůžeme zatím říci. A nelze také tvrdit, že se na místo, kde byly nalezeny, nedostaly náhodou, druhotně. Zajímavé mezi těmito nálezy jsou čtyři zlomky zdobe-

ných kachlů s reliéfy, datované obvykle za polovinu 15. stol. Dno, vyzděné kameny, nebylo vodorovné, ale směrem východním — do středu Revoluční třídy — se snižovalo. Těsně nad ním pak byla zjištěna bahnitá šedá vrstvička o síle asi 20—25 cm, nad níž byl místy šedý písek — patrně pozůstatek nánosů vody do příkopu.

K výsledkům výzkumu v Hradební ulici se ještě vrátíme, jeho zpracování si vyžádá delší doby. Zatím můžeme konstatovat jen tolik, že jeho výsledky se zcela shodují s tím, co poznali ti, kteří dokumentovali nálezy učiněné náhodou při stavebních pracích. Také ke zhodnocení všech dosavadních nálezů opevnění na území Prahy se ještě vrátíme. Posláním této studie bylo ukázat jen na zajímavost a důležitost celé otázky městských hradeb pro poznání nejen staré Prahy, ale středověkého města vůbec. Je to upozornění velmi aktuální, protože práce pro metro jsou nejen jedinečnou příležitostí k nahlédnutí do pramenů skrytých hluboko v podzemí, ale i poukazem na nebezpečí, že tyto prameny mohou být nenahraditelně zničeny.

Poznámky

- ¹ Václav Vojtíšek, *O českých městech*. Praha 1940. Str. 5.
- ² Charakteristice středověkých měst i otázky, jak a kdy města na našem území vznikala, byla již věnována obsáhlá literatura a řešení otázky daleko přesahuje rámec této práce. Přehled dosavadních názorů viz v přehledné práci Františka Kavky, *Příručka k dějinám Československa do r. 1648*. Praha 1963. Str. 156 a n.
- ³ Zikmund Winter, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*. I. Praha 1809. Str. 224 a n.
- ⁴ Zikmund Winter, *l. c.* Str. 230 a n.
- ⁵ *Corpus iuris municipalis (CIM) I.—IV.* Praha 1886, 1895, 1948 a 1953.
- ⁶ *CIM II.* Str. 210 a n. Č. 131.
- ⁷ Zikmund Winter, *l. c.* Str. 215 a n.
- ⁸ Zikmund Winter, *l. c.* Str. 217. Zde i řada dalších dokladů z 15. a 16. stol.
- ⁹ *Příběhy krále Václava*. FRB II. Str. 303.
- ¹⁰ Úvahy se týkají usazení jihoňemeckých kolonistů v Havelské čtvrti. Pavel Choc, *Boje o Prahu za feudalismu*. Str. 74. Starší osídlení v tomto prostoru dokazuje Jan Muk ml., *Příspěvek k poznání památkové hodnoty Havelského města v Praze*. ZPP XXIV. Praha 1964. Str. 65 a n.
- ¹¹ V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy I.* Praha 1855. Str. 214.
- ¹² Tzv. *Druhé pokračování Kosmova* (FRB II. Str. 372); viz V. V. Tomek, *Základy starého místopisu pražského I.* Praha 1866. Str. 253.
- ¹³ V. V. Tomek, *Dějepis... I.* Praha 1855. Str. 168. Pozn. 16.
- ¹⁴ V. V. Tomek, *Základy... I.* Praha 1866. Str. 253. V. Novotný, *České dějiny 1—3*. Praha 1928. Str. 977.
- ¹⁵ Pavel Choc, *Boje o Prahu... Str. 73.*
- ¹⁶ Zdeněk Wirth, *Opevnění, Vltava a ztráty na památkách*, 1945. *Zmizelá Praha 5*. Praha 1948. Str. 5 a n.
- ¹⁷ Emanuel Poche, Josef Janáček, *Prahou krok za krokem*. Praha 1963. Str. 10.
- ¹⁸ *Historie a vojenství roč. 1955*. Č. 3. Str. 390.
- ¹⁹ Pavel Choc, *Boje o Prahu... Str. 73*. Pozn. 16.
- ²⁰ *Dějiny Prahy*. Praha 1964. Str. 77, 80.
- ²¹ FRB III. Str. 139.
- ²² V. V. Tomek, *Dějepis... I.* Str. 168. Pozn. 16.
- ²³ FRB II. Str. 185. Překlad K. Hrdina, *Kosmova kronika*. Praha 1949.
- ²⁴ Pavel Choc vysvětluje tuto zmínku jako doklad spěchu v nebezpečí vpádu. *Boje o Prahu... Str. 73.*
- ²⁵ Zdeněk Wirth, *Zmizelá Praha 5*. Str. 29 a n.

- ²⁶ Rudolf Hlubinka, Středověké domy a opevnění Nového Města a Vyšehradu. ZPP VIII. Str. 62.
- ²⁷ Josef Mayer, Středověká hradební zeď Nového Města. Ochrana památek XXIX. Str. 14.
- ²⁸ Josef Mayer, Hladová zeď. Ochrana památek XXVIII. Praha 1953. Str. 62.
- ²⁹ Zachované zbytky opevnění jsou hlavním pramenem jediného dosavadního soustavnějšího zpracování středověkých městských hradeb v práci Dobrosłavy Menclové, O středověkém opevnění našich měst. ZPP X. Praha 1948. Str. 193 a n.
- ³⁰ Dobrosłava Menclová, O středověkém opevnění... ZPP X./1948. Str. 206 a n.
- ³¹ Antonín Novotný, Grafické pohledy Prahy 1493—1850. Zmizelá Praha 6, Praha 1945.
- ³² Václav Vojtíšek, Staré plány pražské, Praha 1912.
- ³³ Jan Muk ml., ZPP XXIV/1964. Str. 65 a n.
- ³⁴ V. V. Tomek, Základy... I—III. Praha 1865—1875. Josef Teige, Základy starého místopisu pražského. Praha 1910.
- ³⁵ CIM I—IV. Praha 1886, 1895, 1948, 1953.
- ³⁶ CIM II. Str. 84 a n. Č. 25—27.
- ³⁷ V. V. Tomek, Základy... I—III. Praha 1865—1875.
- ³⁸ V. V. Tomek, Základy... I. Str. 217.
- ³⁹ Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Praha 1948. Str. 8.
- ⁴⁰ Památky archeologické VII. Str. 240. Zikmund Winter, Kulturní obraz... I. Str. 217.
- ⁴¹ Jan Herain, Bericht über Funde bei Kanalarbeitsarbeiten in Prag. Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. III. F. IV/1905. Str. 374 a n.
- ⁴² Ivan Borkovský, Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I. Slavia Antiqua I/1948. Str. 460 a n. Zmínku o staroměstském opevnění i věži v čp. 313/I nalezneme i v Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. III. F. I/1902. Str. 167. Viz též fotodokumentace v Archivu hlavního města Prahy.
- ⁴³ Zprávy Komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek Královského hlavního města Prahy. Sv. 2/1910. Str. 29.
- ⁴⁴ Jan Herain, Bericht über Funde... Mitteilungen für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. III. F. IV/1905. Str. 374 a n.
- ⁴⁵ Fotodokumentace uložena v Archivu hlavního města Prahy.
- ⁴⁶ Rudolf Turek, K počátkům Prahy. Památky archeologické — Pravěk XLIII/1947—1948. Str. 59 a n.
- ⁴⁷ Dobrosłav Líbal a Vladimír Piša, Nové poznatky o středověkém opevnění Starého Města pražského. Historie a vojenství 1955. Č. 3. Str. 389 a n. Stará Havelská brána. Ochrana památek XXIX/1954. Str. 49 a n. Nově objevená brána a hradební věž středověkého opevnění Starého Města pražského. ZPP XIV/1954. Str. 257 a n. Luboš M. Hlaváček, Objev „Havelské brány“. Ochrana památek XXIX/1954. Str. 43.
- ⁴⁸ Alois Kubiček, Objev malostranského opevnění. Ochrana památek XXIX/1954. Str. 61.
- ⁴⁹ Vladimír Piša, Stavebně archeologický výzkum Prahy a jeho výsledky. Staletá Praha II. Praha 1966. Str. 56 a n.
- ⁵⁰ Antonín Wiehl, Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale n. f. XIX/1893. Str. 150 a n.
- ⁵¹ Vladimír Piša, Stavebně archeologický výzkum... Staletá Praha II. Str. 56 a n.
- ⁵² ibid.
- ⁵³ Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek královského hlavního města Prahy. Sv. 5/1913. Str. 34.
- ⁵⁴ V souvislosti se stavbou pražského metra byly narušeny zdi v místech, kudy procházelo novoměstské opevnění. Rychlý postup prací však nedovolil provedení záchranného výzkumu a nalezené zdi byly pouze dokumentovány.
- ⁵⁵ Nálezy Rudolfa Hlubinky na Národní třídě a na Františku. Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 7.
- ⁵⁶ Jako „hluboký, z obojí strany zdmi ohražený, do kteréhož se velmi snadně voda svěsti mohla“, popisuje jej Eneáš Silvius (FRB V).
- ⁵⁷ Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 74.
- ⁵⁸ Viz pozn. č. 46.
- ⁵⁹ FRB II.
- ⁶⁰ E. Havránek, Pražské bašty a brány. Věstník hlavního města Prahy XIX/1946. Str. 922 a n. Rukopis Budišinský. Str. 56. Pozn. 242. V. V. Tomek, Základy... I. Str. 254.
- ⁶¹ Brány nalezl doložený V. V. Tomek v zápisech městské knihy hned v r. 1310. Jak dlouho již tehdy stály, bohužel zjistit nelze (Základy... I. Str. 253). O volbě jmen pro městské brány viz Zikmund Winter, Kulturní obraz... I.

- ⁶² FRB II. Str. 291.
- ⁶³ ZPP X. Str. 211 a n.
- ⁶⁴ ZPP X. Str. 216.
- ⁶⁵ Připomeneme si při této příležitosti předpoklad Dobroslava Líbala a Vladimíra Piši (viz pozn. 46), vyslovený v souvislosti s datací Svatohavelské brány na základě umělecko historického rozboru. Viz též úvahu Pavla Choce, Boje o Prahu... Str. 73. Pozn. 91.
- ⁶⁶ Cyril Merhout, Malostranské hradby a brány. Malostranské noviny 1. 6. 1937. Vojtěch Volavka, Praha. Praha 1948. V. V. Tomek, Základy... I. Str. 225. Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 7 a n. Cyril Merhout a Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 2. Praha 1946. Pavel Choc, Boje o Prahu. Str. 76 an.
- ⁶⁷ Zikmund Winter, Kulturní obraz... I. Str. 246 a n.
- ⁶⁸ Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 77.
- ⁶⁹ Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 78. Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 10 a n. Cyril Merhout a Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 2. Vojtěch Volavka, Praha.
- ⁷⁰ Karel IV. vydává v r. 1347 na Křivokláte majestát, z něhož je jasné, proč přikračuje k založení Nového Města. CIM I. Str. 72 a n. Č. 48.
- ⁷¹ Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 12. Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 79.
- ⁷² Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 12.
- ⁷³ Zdeněk Wirth, l. c. Str. 12.
- ⁷⁴ Rudolf Hlubinka, Středověké domy a opevnění Nového Města pražského a Vyšehradu. ZPP VIII/1948. Str. 62 a n. M. Urban, 600 let Nového Města pražského. Architektura ČSR VII. Str. 98.
- ⁷⁵ Eva Šamánková, Nové Město pražské. ZPP VIII/1948. Str. 49.
- ⁷⁶ ZPP X/1948. Str. 217.
- ⁷⁷ M. Urban, 600 let Nového Města pražského. Architektura ČSR VII. Str. 91. Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5. Str. 12. Rudolf Hlubinka, Středověké domy... ZPP VIII/1948. Str. 62 a n. Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 79.
- ⁷⁸ Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 80. Pozn. 117.
- ⁷⁹ CIM I. Str. 72 a n. Č. 48.
- ⁸⁰ FRB IV. Str. 346.
- ⁸¹ V. V. Tomek, Dějepis města Prahy IV. Praha 1879. Str. 438 a n. Pavel Choc, Boje o Prahu... Str. 82.